

Աշխարհագրություն

УДК 551.58

ՀՀ ՍԱՀՍԱՆԱՄԵՐՁ, ԼԵՌՆԱՅԻՆ ԵՎ ԲԱՐՁՐ ԼԵՌՆԱՅԻՆ
ՏԱՐԱԾՔՆԵՐԻ ՏԱՐԱԲՆԱԿԵՑՄԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ
ՀԵՏԱԶՈՏՄԱՆ ՀԻՄՆԱՀԱՐՑԵՐԸ

Վ. Ա. ՊՈՏՈՍՅԱՆ*, Ա. Ռ. ԱՎԱԳՅԱՆ

ԵՊՀ սոցիալ-տնտեսական աշխարհագրության ամբիոն, Հայաստան

Հոդվածում քննարկվել են ՀՀ սահմանամերձ, լեռնային և բարձր լեռնային տարածքների տարաբնակեցման աշխարհագրական հետազոտման հիմնահարցերը: Կարևորվել է այդպիսի տարածքների բնակեցվածության, բնակչության և բնակավայրերի տեղաբաշխման համաչափության, ցրվածության, տարաբնակեցման տարածքային կառուցվածքի, շարժընթացի, բնակավայրերի մարդաբանակի, ժողովրդագրական իրավիճակի և առկա հիմնախնդիրների, ինչպես նաև տարաբնակեցման տարածքային կառուցվածքի և վարչատարածքային բաժանման փոխազդեցության հարցերը:

Keywords: settlement pattern, frontier areas, mountainous and high mountainous areas, population number, settledness, settlement territorial structure, settlement dynamics.

Ներածություն: Դեռևս խորհրդային տարիներին լեռնային տարածքների սոցիալ-տնտեսական զարգացման խնդիրները գտնվում էին տնտեսագետների, աշխարհագետների, ժողովրդագիրների, ազգագրագետների, հասարակագետների և այլ ոլորտի մասնագետների ուշադրության կենտրոնում: Այդ ժամանակաշրջանում կատարված աշխատանքներում նշվում էր, որ բազմաթիվ այլ գործոնների թվում լեռնային տարածքների սոցիալ-տնտեսական զարգացումը, առկա հիմնախնդիրների լուծումը պահանջում է նաև գոյություն ունեցող տարաբնակեցման, մասնավորապես՝ գյուղական տարաբնակեցման կատարելագործում և վերափոխում [1–5]:

ՀՀ-ում նման ուսումնասիրություններն առավել ինտենսիվ են եղել 1970–1980-ական թվականներին: Դրանցից կարելի է առանձնացնել Գ. Ավագյանի, Մ. Ադոնցի, Ն. Մանասերյանի, Մ. Քոթանյանի, Խ. Ավետիսյանի, Ռ. Մարգարյանի աշխատանքները [6–12]:

Հանրապետության լեռնային շրջանների սոցիալ-տնտեսական զարգացմանը և տարաբնակեցման հիմնախնդիրներին նվիրված աշխատանքներ են կատարվել նաև երրորդ հանրապետության տարիներին: Քննարկելով ՀՀ առանձին մարզերի և գյուղական տարաբնակեցման ձևավորման, զարգաց-

* E-mail: v.potosyan@ysu.am

ման, գյուղական բնակչության և բնակավայրերի թվաքանակի, կառուցվածքի փոփոխությունները և դրսևորվող միտումները, Պոտոսյանն առանձնակի ուշադրություն է դարձրել նաև լեռնային և սահմանամերձ տարածքներում այդ գործընթացների դրսևորմանը և առկա հիմնախնդիրներին [13], կարևորելով գյուղական տարաբնակեցման դերը լեռնային երկրների կայուն հասարակական, լեռնային և սահմանամերձ շրջանների սոցիալ-տնտեսական զարգացման և տարածքային ռեսուրսների արդյունավետ օգտագործման գործում:

Հանրապետության լեռնային և ծայրամասային տարածաշրջաններում տարաբնակեցման զարգացման տարածաժամանակային օրինաչափությունները քննարկվել են Մ. Մանասյանի կողմից [14], ով տարաբնակեցման 3-րդ և 4-րդ գոտիների մեջ ընդգրկում է Սյունիքի, Վայոց ձորի, Գեղարքունիքի, Տավուշի, Լոռու և Շիրակի մարզերը (ի տարբերություն մայրաքաղաքային տարածաշրջանի, առանձնանում են լեռնային մակերևույթով): Ըստ նրա լեռնային տարածաշրջանների բնատնտեսական առանձնահատկություններն իրենց անմիջական և միջնորդավորված ազդեցությունն են թողնում այդպիսի տարածքներում և տարածաշրջաններում բնակչության և բնակավայրերի տեղաբաշխման, բնակավայրերի ցանցի և տարաբնակեցման բնույթի վրա:

Ի տարբերություն Հանրապետության լեռնային և բարձր լեռնային տարածքների, որոնց վերաբերյալ տասնամյակներ շարունակ եղել են աշխարհագրական, ժողովրդագրական, տնտեսագիտական և այլ բնույթի հետազոտություններ, նույնը չի կարելի ասել սահմանամերձ տարածքների մասին, չնայած սահմանամերձ բնակավայրերից 50-ից ավելին միաժամանակ լեռնային կամ բարձր լեռնային են:

Հասարակության և բնական միջավայրի միջև փոխազդեցության պատմական գործընթացը հասկանալու համար մեծ նշանակություն և դեր ունի տարաբնակեցման հետազոտությունը, քանի որ հենց բնակավայրերում, որոնք հանդիսանում են և՛ մարդկանց բնակության, և՛ արտադրական օբյեկտների տեղաբաշխման վայրեր, խտացված ձևով արտահայտվում է հասարակության, արտադրության և բնության փոխազդեցության բնույթը [15]: Բացի այդ, առանձին երկրների, տարածաշրջանների կամ տարածքների տարաբնակեցման հետազոտությունը հնարավորություն է տալիս բացահայտել վերջիններիս բնակչության և բնակավայրերի տեղաբաշխման բնույթը, առանձնահատկությունները, բնակավայրերի մարդաշատության և ժողովրդագրական իրավիճակի առկա հիմնախնդիրները: Այսպիսի հետազոտությունների միջոցով ստացված տվյալները կարող են օգտագործվել համապատասխան օղակների (մարմինների) կողմից տարաբնակեցման հեռանկարային զարգացման և կառավարման, ինչպես նաև տարածաշրջանային քաղաքականության մշակման և իրականացման ծրագրերում: Այն կարևորվում է նաև այն հանգամանքով, որ հանդիսանալով հասարակության տարածքային կազմակերպման հենք և բաղադրիչ, հակադարձ ազդեցություն է թողնում արտադրության տարածքային կազմակերպման և հասարակության զարգացման վրա. ընդլայնվում են հասարակության պահանջները բնակչության ասպրեկակերպի, սոցիալ-մշակութային և էկոլոգիական պայմանների նկատմամբ (տարաբնակեցման անբաժան ձևերից), աստիճանաբար մեծանում են հասարակության հնարավորությունները տարաբնակեցման զարգացման առավել արդյունավետ ուղիների ընտրության և իրականացման համար:

Հետազոտության արդյունքների վերլուծություն: Տարաբնակեցման հետազոտությունը հանդիսանում է աշխարհագրական ուսումնասիրությունների դասական ուղղություններից մեկը, որն առաջի պլան է մղել տարաբնակեցման,

մարդկանց տարածքային տեղաբաշխման արդյունքի հետ կապված այս կամ այն հարցերը: Ժամանակի միտումներին համապատասխան փոխվել և բարդացել են դրա ուսումնասիրության եղանակները [16], իսկ բարդությունը բացատրվում է տնտեսության, բնակչության յուրահատուկ սոցիալական հարաբերությունների, շրջակա բնական միջավայրի, տարածքի և ընդհանուր առմամբ հասարակության զարգացման հետ դրա սերտ փոխկապակցվածությամբ [17]:

Ուսումնասիրելով տարաբնակեցման թեմատիկայով աշխատանքների էվոլյուցիան 1947–1988 թթ. Ա.Ա. Ֆոնկինան ցույց է տվել, թե ինչպես են մոդիֆիկացվել և բարդացել եղանակները, ինչպես են փոխվել դրա հետազոտման հայացքները, ձևավորվել տեսական բազան. հետազոտությունները նկարագրականից դարձել են վերլուծական: Բացի այդ, դրա բուն օբյեկտի վերակառուցումը հանգեցրել է թեմաների, հարցերի, աշխարհագրական պայմանների և եղանակների մեծ բազմազանության, որոնք օգտագործվում են պրակտիկայում [16]:

Հաշվի առնելով ՀՀ սահմանամերձ, լեռնային և բարձր լեռնային տարածքներում խոշոր քաղաքային բնակավայրերի բացակայությունը և դրանցում գյուղական տարածքների առավել մեծ դերն ու նշանակությունը, պետք է անդրադառնալ նաև “գյուղական տարաբնակեցում” հասկացությամբ՝ բնակչության տեղաբաշխումն ըստ տարածքի և տարբեր տիպի ու չափերի բնակավայրերի: Այսպիսի մոտեցումը պայմանականության հետ միասին, թույլ է տալիս օգտվել պաշտոնական վիճակագրությունից, չնայած նաև պահանջում է որոշակի ճշգրտումներ՝ հաշվի առնելով գյուղ-քաղաք կոնտինուումի շարունակականությունը [18]: Ինչպես նշում է Տ. Նեֆեդովան, ՌԴ բնակչության մոտավորապես 1/3-ը մշտապես ապրում է “քաղաքի և գյուղի” միջև, այսինքն՝ պաշտոնապես համարվելով քաղաքային՝ ապրել գործնականում գյուղական պայմաններում (փոքր քաղաքներում), կամ ընդհակառակը, համարվելով գյուղական՝ ապրել քաղաքներին բնորոշ բազմահարկ տներում (ունի քաղաքներին հատուկ զբաղվածություն և ծառայությունների տեսականի): Նմանատիպ պատկեր առանձին դեպքերում հնարավոր է հանդիպել նաև ՀՀ սահմանամերձ, լեռնային և բարձր լեռնային բնակավայրերում: Գյուղական տարաբնակեցման աշխարհագրական հետազոտության ժամանակ ևս անհրաժեշտ է համակարգային մոտեցում, որը ենթադրում է դրա վրա ազդող տարբեր գործոնների (ինստիտուցիոնալ, տնտեսական, սոցիալական, էթնիկական) ուսումնասիրություն [19]:

ՀՀ սահմանամերձ, լեռնային և բարձր լեռնային տարածքների տարաբնակեցման աշխարհագրական հետազոտության համար անհրաժեշտ փաստական և վիճակագրական տվյալների իրավական հիմք են հանդիսանում.

1) ՀՀ կառավարության որոշումը ՀՀ սահմանամերձ համայնքների ցանկը հաստատելու մասին (17 նոյեմբեր, 1998 թ., № 173 որոշում);

2) ՀՀ կառավարության որոշումը բնակավայրերն ըստ բարձունքային նիշերի դասակարգելու մասին (27 նոյեմբեր, 1998 թ., № 756 որոշում) պաշտոնական փաստաթղթերը;

3) ՀՀ ԱՎԾ-ի կողմից հրատարակվող “ՀՀ մարզերը և Երևան քաղաքը թվերով” ժողովածույում հանրապետության բնակավայրերի բնակչության թվի վերաբերյալ տվյալները:

Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ առանձին տարածքների տարաբնակեցման աշխարհագրական հետազոտությունն ընդհանրացված ձևով կարելի է ներկայացնել հետևյալ սխեմայով.

- 1) տարաբնակեցման հետազոտության տեսամեթոդական հիմնահարցեր;
- 2) տվյալ տարածքի (տարածաբանի, միավորի) տարաբնակեցման առկա իրավիճակի վերլուծություն (առանձնահատկությունների և տարածքային տարբերությունների բացահայտում);
- 3) տարաբնակեցման շարժընթացի, առկա միտումների և հիմնախնդիրների բացահայտում;
- 4) տարաբնակեցման գործընթացների կառավարում (տարաբնակեցման բարեփոխման և հիմնախնդիրների լուծման ուղիների մատնանշում և այլն):

ՀՀ սահմանամերձ, լեռնային և բարձր լեռնային տարածքների տարաբնակեցման աշխարհագրական հետազոտության կարևոր խնդիրներից է այդպիսի շրջանների բնակեցվածության, բնակչության և բնակավայրերի տեղաբաշխվածության ուսումնասիրությունը, որը բացահայտում է հանրապետության նշված շրջանների բնական պայմանների և տնտեսական գործունեության միջև կապը: Այստեղ բնակեցվածության քիչ թե շատ իրական պատկեր է ձևավորվում, եթե բնակչության և բնակավայրերի խտությունը ներկայացվի ոչ միայն ընդհանուր տարածքի այլ նաև գյուղատնտեսական հողատարածքների և վարելահողերի հաշվով:

Բացի նշվածներից, տարածքի բնակեցվածության և տարաբնակեցման կարևորագույն բնութագրիչներից է համարվում տարածքում բնակչության տեղաբաշխման համաչափությունը, որի որոշման համար կիրառվում է մոտակա հարևանության վերլուծության եղանակը [20] կամ բնակավայրերի տեղաբաշխման ինդեքսը: Այն հաշվարկվում է հետևյալ բանաձևով՝

$$R_n = \bar{D} / 0,5\sqrt{S/n},$$

որտեղ \bar{D} -ն՝ մոտակա հարևան բնակավայրերի միջև միջին հեռավորությունն է, n -ը՝ բնակավայրերի թիվը, S -ը՝ դիտարկվող տարածքի մակերեսը [20]: R_n -ի արժեքը տատանվում է 0-ից (առավելագույն խտություն, կենտրոնացվածություն) մինչև 2,15 (բնակավայրերը տեղաբաշխված են առավելագույնս համաչափ, վեցանկյան գազաթներից): Եթե $R_n \approx 1$, ապա բնակավայրերը տարածքում տեղաբաշխված են պատահականորեն:

ՀՀ սահմանամերձ, լեռնային և բարձր լեռնային տարածքների տարաբնակեցման տարբեր մակարդակի համակարգերում բնակավայրերի ցրվածությունը կենտրոնականի հանդեպ բնութագրելու համար կարելի է կիրառել դինամիկ շառավղի ցուցանիշը, որը որոշվում է հետևյալ բանաձևով [15].

$$r = \sqrt{\left[\sum (pd^2) \right] / P},$$

որտեղ r -ը՝ դինամիկ շառավղին է, p -ն՝ բնակավայրի մարդաքանակը, d -ն՝ կենտրոնականից մյուս բնակավայրեր հեռավորությունը, P -ն՝ բնակչության ընդհանուր թիվը: Մոտակա սպասարկման կենտրոնից մինչև r կմ հեռավորության սահմաններում ապրող բնակչության մասնաբաժինը բնութագրում է ինչպես բնակչության, այնպես էլ բնակավայրերի կենտրոնացվածության աստիճանը:

Այդպիսի տարածքների տարաբնակեցման բնութագրման առանձնահատուկ կողմերից մեկն էլ բնակավայրերի մարդաքանակի վերլուծությունն է:

Գյուղական բնակավայրերի մարդաքանակն ինտեգրալ այն ցուցանիշն է, որն ընդհանրական ձևով արտահայտում է գյուղական տարաբնակեցման պատկերը և գյուղական բնակավայրերի զարգացման և վերափոխման արդյունքը [13]: Այն պայմանավորված է բնական և սոցիալ-տնտեսական որոշակի գործոնների ազդեցությամբ: Տարաբնակեցման աշխարհագրական հետազոտություններում, բնակավայրերի մարդաքանակի և տարաբնույթ գործոնների միջև կախվածության արտահայտման և քանակական գնահատման համար լայն կիրառություն ունեն կոռելյացիոն գործակիցները: Վիճակագրական գիտություններում առավելապես օգտագործվում են աստիճանային և գծային կոռելյացիաների գործակիցները: Հաշվի առնելով այս հանգամանքը, պետք է իրականացնել ՀՀ սահմանամերձ, լեռնային և բարձր լեռնային տարածքների գյուղական բնակավայրերի մարդաքանակի և դրանց ծովի մակարդակից ունեցած բարձրության, մշակելի հողատարածքների մեծության, մոտակա սպասարկման կենտրոնից ունեցած տարածական և ժամանակային հեռավորության միջև կոռելյացիոն կապի վերլուծություն:

Ստացված արդյունքները հնարավորություն են տալիս բացահայտել ինչպես առանձին բնակավայրերի, այնպես էլ գյուղական տարածքների և տարաբնակեցման զարգացման միտումները, վերափոխման և կատարելագործման ուղիները [13]: Վերը նշված պարամետրերի և գյուղական բնակավայրերի մարդաքանակի միջև կոռելյացիոն կախվածության վերլուծության համար կարող է օգտագործվել Պիրսոնի գծային կոռելյացիայի գործակիցը, որը որոշվում է հետևյալ բանաձևով [21]՝

$$r = \frac{\sum(x - \bar{x})(y - \bar{y})}{\sqrt{\sum(x - \bar{x})^2 \sum(y - \bar{y})^2}},$$

որտեղ x -ը և y -ը՝ ուսումնասիրվող մեծությունների շարքի անդամներն են, իսկ և մեծությունները տվյալ շարքերի միջիններն են: Համեմատական վերլուծության համար կարելի է առանձնացնել կոռելյացիայի գործակցի հետևյալ մեծությունները. մինչև $|0,3|$ ՝ թույլ կապ, $|0,3-0,5|$ ՝ չափավոր կապ, $|0,5-0,7|$ ՝ զգալի կապ, $|0,7|$ -ից ավելի՝ ուժեղ կապ:

Այս կամ այն տարածքում բնակավայրերի ցանցի հատկանշական կողմերից է նաև տարաբնակեցման տարածքային կառուցվածքի վերլուծությունը, որը հնարավորություն է տալիս բացահայտել բնակավայրերի ցանցի առանձնահատկությունները [22]: Առանձնակի կարևորություն ունի սահմանամերձ, լեռնային և բարձր լեռնային տարածքների բնակավայրերի տրանսպորտաաշխարհագրական դիրքի վերլուծությունը. գյուղերը խմբավորում է ըստ մոտակա սպասարկման կենտրոնից ունեցած մինչև 15, 16–25 և 25 *քուպե*-ից ավելի տրանսպորտային մատչելիության գոտիներով և կատարում բնակչության բաշխում ըստ գոտիների: Բացի այդ, տարաբնակեցման տարածքային կառուցվածքի բնութագրման համար անհրաժեշտ է կատարել նաև բնակչության տեղաբաշխման վերլուծություն ըստ բնակավայրերի մոտակա սպասարկման կենտրոնից տրանսպորտային մատչելիության գոտիների:

ՀՀ սահմանամերձ, լեռնային և բարձր լեռնային տարածքների տարաբնակեցման տարածքային կառուցվածքի ուսումնասիրման կարևոր կողմերից մեկն էլ այսպես կոչված, “փակուղային տրանսպորտաաշխարհագրական դիրք ունեցող” գյուղական բնակավայրերի առանձնացումը և խմբավորումն

է ըստ գլխավոր կամ ելք ապահովող ճանապարհից ունեցած հեռավորության գոտիների: Ստացված արդյունքները կարող են օգտագործվել հանրապետության սահմանամերձ, լեռնային և բարձր լեռնային տարածքների սոցիալ-տնտեսական զարգացման, տարածքային կազմակերպման և կառավարման, վարչատարածքային բաժանման կատարելագործման աշխատանքներում:

ՀՀ սահմանամերձ, լեռնային և բարձր լեռնային տարածքներում տարաբնակեցման զարգացման գործընթացներում առկա միտումների և հիմնախնդիրների բացահայտման համար հույժ կարևոր է ըստ առկա և մշտական բնակչության թվաքանակի ցուցանիշների տարաբնակեցման շարժընթացի վերլուծությունը և գնահատումը, քանի որ վերջին երեք տասնամյակում ՀՀ-ից տեղի ունեցած բնակչության մեծ ծավալի արտագաղթը զգալիորեն խախտել է սահմանամերձ, լեռնային և բարձր լեռնային տարածքների բնակավայրերի ժողովրդագրական իրավիճակի բնականոն ընթացքը: Այդպիսի տարածքների բնակավայրերի զարգացման և տարաբնակեցման բարեփոխումների համար առանձնահատուկ դեր ունի ժողովրդագրական իրավիճակը, մասնավորապես՝ բնակչության տարիքային կառուցվածքն ըստ հիմնական տարիքային խմբերի: Նշված շրջանների տարածքային ռեսուրսների և գյուղատնտեսական հողատարածքների օգտագործման արդյունավետությունը, ինչպես նաև տնտեսական առաջընթացը մի շարք այլ գործոնների հետ միասին կախված է առկա մարդկային ներուժի արդյունավետ օգտագործումից և օպտիմալ կառավարումից: Ուստի, այդպիսի տարածքների ժողովրդագրական իրավիճակի հիմնական բաղադրիչներից մեկի՝ գյուղական բնակչության տարիքային հիմնական խմբերի կառուցվածքի ուսումնասիրությունը խիստ արդիական է և հնարավորություն է տալիս բացահայտել սահմանամերձ լեռնային և բարձր լեռնային գյուղական բնակավայրերի բնակչության տարիքային կառուցվածքի առանձնահատկությունները, տարածքային տարբերությունները, առկա հիմնախնդիրները և մատնանշել լուծման ուղիները:

Հայտնի է, որ վարչատարածքային բաժանումը պետական իշխանության և տեղական ինքնակառավարման իրականացման անհրաժեշտ ձևերից մեկն է, և դրանով պայմանավորված սոցիալ-տնտեսական, կազմակերպչական և կառավարման առումով կապերը զգալի դեր ունեն գյուղական տարածքների և բնակավայրերի զարգացման, տարաբնակեցման համակարգաստեղծ գործընթացներում [13]: Պակաս կարևոր չէ նաև հակառակ գործընթացը՝ տարաբնակեցման ազդեցությունը վարչատարածքային բաժանման վրա ՀՀ-ում, մասնավորապես՝ սահմանամերձ, լեռնային, և բարձր լեռնային տարածքների (շրջանների) տարաբնակեցման տարածքային կառուցվածքի առանձնահատկությունների հաշվառումը վարչատարածքային բարեփոխումների, համայնքների խոշորացման և տեղական ինքնակառավարման աշխատանքների բարելավման գործում: Վերջինս ենթադրում է այդպիսի տարածքների տարաբնակեցման տարածքային կառուցվածքի և վարչատարածքային բաժանման փոխազդեցության ուսումնասիրություն:

Եզրակացություն: ՀՀ սահմանամերձ, լեռնային և բարձր լեռնային տարածքների տարաբնակեցման աշխարհագրական հետազոտության հիմնահարցերի վերլուծության ընդհանրացումը թույլ է տալիս եզրակացնել, որ.

1. Տասնամյակներ շարունակ ՀՀ սահմանամերձ, լեռնային և բարձր լեռնային տարածքների սոցիալ-տնտեսական զարգացման, մասնավորապես՝ տարաբնակեցման ուսումնասիրությունը, առկա հիմնախնդիրների բացահայտումը, գնահատումը և դրանց արդյունքների օգտագործումը համարվել է այդպիսի շրջանների տարածքային և մարդկային ներուժի արդյունավետ օգտագործման ուղիներից մեկը:

2. Այդպիսի տարածքների տարաբնակեցման աշխարհագրական հետազոտության կարևոր խնդիրներից են.

ա) տարածքների բնակեցվածության, բնակչության և բնակավայրերի տեղաբաշխման համաչափության, կենտրոնականի հանդեպ բնակավայրերի ցրվածության, բնակչության, բնակավայրերի ցրվածության և բնակավայրերի մարդաբանակի առանձնահատկությունների վերլուծությունն ու գնահատումը;

բ) տարաբնակեցման տարածքային կառուցվածքի ուսումնասիրությունը, մասնավորապես՝ բնակավայրերի տրանսպորտաաշխարհագրական դիրքի վերլուծությունը և գնահատումը;

գ) տարաբնակեցման զարգացման գործընթացների միտումները հասկանալու և հիմնախնդիրները բացահայտելու համար անհրաժեշտ է կատարել ժողովրդագրական իրավիճակի՝ մասնավորապես գյուղական բնակավայրերի բնակչության տարիքային հիմնական խմբերի կառուցվածքի վերլուծությունը, հիմնախնդիրների բացահայտումը և գնահատումը;

դ) տարաբնակեցման տարածքային կառուցվածքի և վարչատարածքային բաժանման փոխազդեցության ուսումնասիրությունը:

3. ՀՀ սահմանամերձ, լեռնային և բարձր լեռնային տարածքների տարաբնակեցման աշխարհագրական հետազոտության վերը նշված խնդիրների լուծումը թույլ է տալիս բացահայտել տվյալ տարածքների տարաբնակեցման առանձնահատկությունները, հիմնախնդիրները և մատնանշել լուծման ուղիները:

Ստացվել է՝ 17.10.2018

Գ Ր Ա Կ Ա Ն Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

1. **Авакян Г.Е.** Люди и горы. М.: Мысль, 1989, 230 с.
2. Горные территории: рациональное природопользование, хозяйственное освоение и расселение. В сб.: Итоги науки и техники (под ред. Ю.П. Баденкова, В.М. Котлякова, К.С. Лосева). Т. 18: География в СССР, 1988.
3. Проблемы горного хозяйства и расселения. М., 1988.
4. Проблемы горного хозяйства и расселения. М., 1990.
5. **Авакян Г.Е.** Экономико-географические проблемы использования горных территорий. Проблемы социально-экономического развития горных регионов. Закавказская научная конференция (доклады на пленарном заседании). Ер., 1985, с. 52–66.
6. **Ավագյան Գ.Ե.** Լեռնային շրջանների սոցիալ-տնտեսական զարգացման խնդիրները: Աշխարհագրական հարցեր, գիտական աշխատանքների ժողովածու: Եր., 1986, էջ 15–17:
7. **Աղոնց Մ.** Լեռնային շրջանների սոցիալ-տնտեսական զարգացումը և բնակչության միգրացիան: “Սովետական Հայաստան” օրաթերթ, 1983, դեկ. 2:

8. **Մանասերյան Ն.** Գյուղական բնակչության շարժի արդի միտումները և լեռնային շրջանների զարգացման պրոբլեմները: “Հայաստանի ժողովրդական տնտեսություն”, 1983, թիվ 1, էջ 37–46:
9. **Манасерян Н.** Урбанизация и проблемы социально-экономического развития горных районов. Проблемы социально-экономического развития горных регионов. Закавказская научная конференция (доклады на пленарном заседании). Ер., 1985, с. 27–51.
10. **Քրանյան Մ.** Հայկական ՍՍՀ սոցիալ-տնտեսական զարգացման նպատակային կոնս-լիդիան ծրագիրը: Եր., ՀՍՍՀ ԳՍ հրտ., 1982, 66 էջ:
11. **Аветисян Х.А.** Взаимосвязь между рельефом и расселением населения в Армянской ССР. // Проблемы горного хозяйства и расселения. М., 1988.
12. **Маркарян Р.Г.** Некоторые особенности расселения горных районов Армянской ССР. Ер.: Вопросы географии, 1986, с. 67–73.
13. **Պապույան Ա.** ՀՀ գյուղական բնակչությունը և բնակավայրերը: Ե., 2017, 466 էջ:
14. **Մանասերյան Մ.** ՀՀ տարածական կառուցման համակարգը, Ե., 2005:
15. **Архипов Ю.Р.** Моделирование систем расселения. Казань: Изд-во Казанского университета, 1988, 109 с.
16. **Фомкина А.А.** Трансформация местных систем расселения слабоурбанизованных террито-рий центральной России (на примере Тверской области). Дисс. на соиск. уч. степ. канд. географ. наук. М., 2016.
17. **Мустафин М.Р.** Новые тенденции в расселении населения Татарии. Казань, 1990.
18. **Трейвиш А.У.** Сельско-городской континуум: региональное измерение. // Проблемы регионального развития России. // Проблемы географии, 2016, сб. 141, с. 51–71.
19. **Нефедова Т.Г.** Факторы и тенденции изменения сельского расселения в России, с. 4–21.
20. **Голубчик М.М., Файбусович Э.Л., Носонов А.М., Макарян С.В.** Экономическая и социальная география: основы науки. М., 2003.
21. **Պետրոսյան Ա.** Վիճակագրության ընդհանուր տեսություն: Եր., 2008, 283 էջ:
22. **Մանասերյան Մ.** Հասարակական աշխարհագրական հետազոտությունների մեթոդները: Եր., 2008, 258 էջ:

В. А. ПОТОСЯН, А. Р. АВАГЯН

ОСНОВНЫЕ ВОПРОСЫ ГЕОГРАФИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ РАССЕЛЕНИЯ В ГОРНЫХ, ВЫСОКОГОРНЫХ И ПРИГРАНИЧНЫХ РАЙОНАХ РА

Резюме

В статье обсуждаются вопросы географического исследования расселения в горных, высокогорных и приграничных районах РА. Исследование расселения, выявление существующих проблем и их решение являются одним из способов эффективного использования территориального и человеческого потенциала обозначенных районов. Подчеркнуты вопросы важности заселенности, равномерности и рассредоточенности размещения населения и поселений, территориальной структуры расселения, динамики численности населения, людности поселений, демографической ситуации. Особое внимание уделено вопросам взаимовлияния территориальной структуры расселения и административно-территориального деления на указанных проблемных территориях.

V. A. POTOSYAN, A. R. AVAGYAN

THE CONCEPTS OF GEOGRAPHICAL STUDIES OF RA FRONTIER,
MOUNTAINOUS AND HIGH MOUNTAINOUS AREAS
SETTLEMENT PATTERN

Summary

The research of RA frontier, mountainous and high mountainous areas settlement pattern, revelation and solution of current problems is one of the ways of effective use of territorial and human potential of such regions. The concepts of geographical survey of RA frontier, mountainous and high mountainous areas settlement pattern are discussed in the article. The issues of settledness, population and settlements distribution symmetry and diffusion, settlement pattern territorial structure and dynamics, population number of settlements, demographical situation and current problems, also the interaction issues of settlement territorial structure and administrative-territorial division are highlighted in the article.